

Бранислав ОСТОЈИЋ*

„ЕКАВИЗМИ“ ИЈЕКАВСКОГ ИЗГОВОРА У ЦРНОГОРСКОЈ СТАНДАРДНОЈ ИЈЕКАВИЦИ

0. Црногорски тип ијекавице као главно обиљежје црногорског књижевнојезичког израза ми данас у Црној Гори не чувамо и не његујемо. У последње вријеме ригорозно форсирање група *рије* и *рје* (*пријевод*, *грјехота*, *рјеђи*) на штету црногорског *е* (*превод*, *грехота*, *ређи*) и агресивна настојања која се скривају под паролом – за спас ијекавице – форсирају у Црној Гори хрватски и босанскохерцеговачки тип ијекавице у циљу разграничења од србизама.

Резултат је сасвим супротан.

Њима се бришу разлике црногорске стандардне ијекавице и ијекавице у Републици Српској и знатно се смањује и онако врло ограничен број разлика између једног и другог књижевнојезичког израза.

0.1. За опис екавског рефлекса јата у црногорском књижевнојезичком изразу ексцерпирани смо примјере из свих данашњих црногорских говора и знатног броја публикација из различитих функционалних стилова. Корпус од преко 30 публикација црногорске писане ријечи је заиста репрезентативан носилац идиома и на основу њега представићу данашњи екавски језички стандард ијекавског изговора у Црној Гори. У конкретном случају, као и иначе, при нормирању треба унијети оно што представља репрезентативан пресјек; одабрати оно што је чешће – што има већу фреквенцију; унијети оно што иде у систем без обзира на ширину његове употребе.

С обзиром на то да је српски књижевни језик и црногорски књижевнојезички израз већ изграђен, онда када је ријеч о језичкој норми и стандардизацији у Црној Гори треба их посматрати друкчије од нормирања

* Редовни члан ЦАНУ.

на почетку стандарда. Овдје је, управо, ријеч о усавршавању норме, а то подразумијева доградњу, усистемљивање и стабилизацију.

1. Црногорска ијекавица за разлику од ијекавице у осталим подручјима штокавског система у сталном је развоју, изградњи и у процесу усавршавања, па се данас на њу теже могу примијенити Вукова правила. Она се ослободила сложенијих форми и што је најважније остала је отворена за иновације. Различити ијекавско-екавски, ијекавско-икавски и екавско-икавски ликови стоје у дублету један поред другог, остварују се унутар књижевнојезичког израза, стила или жанра и коегзистирају у конкурентном односу на дијалекатском, стилском и књижевнојезичком нивоу.

2. Екавска вриједност старога гласа јат у црногорској ијекавици развила се аутономно – самосталним гласовним промјенама или аналошки и ни у једном случају не говори се о одступањима, нити пак о неправилностима у супституцији јата.

2.1. Кратко јат иза сонанта *p* фонетском путем супституише се са *e* (в. т. 4.6) И природа ликвиде *л* је такође утицала, не додуше као сонанта *p*, на стабилност овога рефлекса, па се иза њега такође фонетски јавља вокал *e* (в. т. 6.1).

3. Аналогија је пореметила односе рефлекса *je/e* у корист екавских ликова код именица и придјева у префиксу *пре-* и *пред-* када су се ови могли ослонити на глаголе с кратким слогом у префиксу. Она је у црногорској стандардној ијекавици толико дјеловала да су системски (ијекавски) ликови поклекли пред аналошким (екавским).

3.1. Дакле, црногорска стандардна ијекавица у основи подударна са ијекавицом у осталим дјеловима некадашњег српскохрватског језичког подручја, богата је и са поприличним бројем варијетета по којима се разликује од њих. Она је била прожета чвршћом везом са народном говорном основицом и доста је била непокорна строжијој норми. Карактерише је знатан број иновација које није признавала хрватска и босанскохерцеговачка ијекавица у српскохрватском језику.

3.2. Ту су најприје фреквентне сложенице са префиксом *пре-* с једнословним рефлексом дугога јата:

пребир, пребол, пребор, превара, преваран, превоза, превлака, превод, превоз, преводни, превозни, превој, превојни, преврат, преврети, прегиб, преглас, преглед, прегледан, прегледност, прегон, прегор, прегоран, предлог, предложак, предложни, предмет, предсказ, презир, презирача, презирност прекидан, преклоп, прекид, преков, прековремен, прелаз, прелазан, прелазница, прела-

зност, прелет, прелом, преломан, прелљба, пренос, преносница, препад, препека, преплет, препис, препјев, пререз, преснији, пресник, пресол, престар, преступница, пресудан, пресушност, претег, претока, претходан, претходник, претходница, прећи, преходан, пречага, пречагин, пречаница, пречанин, пречанка, пречник,

3.3. Вокал *e* се јавља као супституент и у положају иза сонанта *p*:

горети, загорети, загорелица, загоретина (али само загорил), горење, прегорети, грешка, грешник, грешников, грешница, грешничан, грешнички, грешничин, грешност, грехота, реткост, реткоћа, речина, речит, речетина, речкати се, речни, речник, речнички, речничар, речца.

решавати, решавање, решење, решидба, решив, решивост.

3.4. Дјелимично или потпуно једначење с екавским изговором је у ријечима гдје се умјесто супституције дугога јата кратким јатом уопштава вокал *e*:

слљедећи/ следећи, усљед/ услед, редосљед/ редослед,

I

4. 1. Од Вукових времена остало нам је у наслеђу диференцијација рефлекса јат иза *p* у зависности од тога да ли се испред јавља сугласник или не.¹ Општепознато је правило да у позицији иза скупине *сугласник + p* кратко јат даје *e* (*pe*):

бријег – брегови, вриједан – вреднији, гријешити – грешка, гријех – грехови.

4.2. Супституција јата вокалом *e* иза два сугласника дошла је фонетским путем. Фонема *j* од јата у тим позицијама због спонтане изговорне тежине редовно се губи, а остаје уколико испред сонанта *p* нема сугласника:

ријеч – рјечица, ријека – рјечица, ријешити – рјешење, корijen – корјенчић.

4.3. Црногорска језичка пракса није била сагласна са ијекавском нормом у некадашњем српскохрватском језику. Велики је број конкурентних ликова који су нормативно функционисали у другим типовима писане праксе штокавског ијекавског изговора, а у црногорској писаној

¹ Ј. Вуковић. *Стабилност и нестабилност граматичких категорија и иновације у књижевном језику.* – Радови књ. XXI, Одјелење друштвених наука, књ. X, АНУБиХ, Сарајево 1966.

пракси их углавном нема. Има и ликова у црногорској ијекавици који су као алтернанта били у складу са граматичко-правописним прописима, а у другим типовима ијекавице су били непознати. Знатан их је број који су својствени њеној пракси без регионалних ограничења, а нијесу били нормативно обухваћени.²

4.4. У српскохрватском језику постојала је тенденција да се као једини књижевни облик прогласе ликови са *је* мјесто кратког јат иза *р*:

рјечник, старјешина, горјети, корјенит, нарјечје, изгорјети, корјенчић, остарјети,

Разлози да буде *је* су: распрострањеност облика са *рје* у ијекавским говорима који су улазили у основу књижевног језика и књижевнојезичка традиција која потиче још од Вука. Тачно је, међутим, и то да је секвенца *рје* архаизам у односу на *ре* исто као што је скупина *дје тје*, у којој је *је* од кратког јат у примјерима *дјевојка* и *тјерати* архаизам у односу на *ђе, ће* (*ђевојка, ћерати*).

У хрватској ијекавици ти ликови, за разлику од црногорске ијекавице, једино су функционисали. У босанскохерцеговачкој ијекавици су преовладали. То су били довољни разлози за улазак *рје* у српскохрватску језичку норму.

4.5. Постојали су, међутим, разлози за друго решење. У ијекавском наречју гласовно је правило замјена кратког јата иза *р* кратким *е*:

резати, времена, бреза,

што је у складу са правилима да у штокавским говорима ијекавског наречја група *рје* не постоји у истом слогу. Дакле, на почетку ријечи није могућа осим код неких ријечи у једном дијелу говора, а то представља изузетак од општег правила које се тумачи и утицајем страних ријечи са *рије* од *ре*.³

4.6. Кратко јат иза *р* еволуирало је у *е* (*горјети – горети*) на сличан начин. У додир су дошле ликвидно јака и треперава струја сонанта *р* с меком палаталном такође сонантском струјом гласа *ј*. У тежњи за олакшавајућим изговором прва сонантска струја као доминантнија потирала је другу иза себе лабавију. Сонант *ј* се, дакле, губио у изговору.⁴ Фонетском процесу конкурисао је аналошки паралелизам изговора:

² Б. Остојић, *Колебања у норми српског језика*. – УНИРЕКС, Подгорица, 1966, 106-132.

³ П. Сладојевић, *О рефлексу кратког јат иза р у књижевном језику јужног изговора*. – Наш језик, књ. IX, св. 7-10, 302-305.

⁴ Ј. Вуковић, *Историја српскохрватског језика. Први дио*. – Увод у фонетику. – Научна књига, Београд 1974, 76.

бијелити – *бјелкаст*; *ријека* – *речица*, а успостављен је однос у правцу хармонизације:

бијелити – *бјелкаст*; *ријека* – *рјечца*⁵.

Дошло је потом до наизмјеничне употребе и конкуренције ликова са *је* и *е* у позицији гдје је испред *р* сугласник (*грјешан* и *грешан*) и без њега (*рјећи* и *рећи*). У црногорској стандардној ијекавици екавизми су избацили ликове са *рје*., па само функционишу ликови:

грешан, грехован, греховати, греховница, грехота, грешић, грешка, грешник, грешников, грешница, грешничин, грешнички, грешничкост, вреднији,; рећи, помодрело, окрепљује, стрелица, спречавати, спречавање, увредљиво, реткоћа, речнина, речит, речитост, речица, речје, речкати се, речни, речник, речничар, речнички, речца, решавати, решавачица, решење, решидба, решавати, решив,

II

5.1. Посебан проблем представља замјена јата иза сугласника *р* у дугим слоговима у позицији када се испред *р* налази сугласник. Појава је наглашена у префиксалним сложеницама са *пре-* и *пред-* у функцији префикса. Вук је овдје био доследан: дугом јату увијек је одговарала двосложна замјена – *ије*: *пријевара, пријенос, пријеступ, пријекоран...*, кратком јату једносложно *е*: *прекид, прамет, пребол, прекоран...* У зависности од семантичке вриједности иста ријеч се јавља са *ије* и *е*: *пријекоран* (прекоран) и *прекоран* (који се често кори), *пријемет* (врста вина) и *прамет* (превртање и намет који направи мећава).

Широко укоријењена црногорска говорна и писана пракса пореметила је Вукову дистрибуцију двосложне и једносложне замјене јата. У конкуренцији системских ликова типа:

пријенос, пријелаз, пријевод, пријевоз, приједлог, пријелом, пријесјек, пријетрес, пријезир, ...

аналогија је према глаголима: *преносити, прелазити, преводити, предлагати*

преламати, пресијецати, претресати, презирати, ...

стабилизovala у црногорској стандардној ијекавици ликове: ⁶

⁵ Ј. Вуковић, *Историја српскохрватског језика. Први дио. – Увод у фонетику.* – Научна књига, Београд 1974, 76.

⁶ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I.* – Београд 1964, 86. и 87.

пренос, прелаз, превод, превоз, предлог, прелом, пресјек, претрес, презир, ...

У данашњој црногорској стандардној ијекавици ликови с аналошком вриједности су у искључивој употреби и код већине одговарајућих придјева (*прелазан, презрен, преварен, ...*). Рефлекс јата је подударан са рефлексом у именица, мада овдје та подударност са именицама није обавезна. Двосложну замјену јата у стандардној црногорској ијекавици чувају само придјеви: *пријек, пријесан, пријетран*, па затим и именице које немају наспрам себе глаголе: *пријеснац, пријесница, пријекост, пријесјек, пријесолац, пријелог* (прележала земља), *пријечац* (пријеки пут)⁷ као и глаголи изведени од именица с двосложним рефлексом јата: *пријечити* (од пријек).

5.2. Ако проста ријеч с кратким јат иза *p* испред којег нема сугласника уђе у састав композита и добија сугласник испред по правилу задржава то *j* у секвенци као у примјерима:

разрјешење, одрјешење, противрјечити, противрјечан, разрјеђује, најрјеђи.

Међутим, код ових ријечи са кратким јат у црногорској ијекавици у употреби су само ликови са *e* мјесто јата:

*разрешење, одрешење, противречити, противречити, противречан, разређује, најређи,*⁸

5.3. Свођење двосложне замјене јата у једносложну односно на *e* у сугласничкој групи која се завршава сонантом *p* примјетно је у црногорској стандардној ијекавици у усамљеним ријечима и групама ријечи. Док се двосложна замјена јата задржала у именице *тријешће* у њеним дериватима и другим варијантама имамо само *e*: *тресак, треска, трескати, трести, треснути.*

Наспрам конкурентних ликова *употријевити* и *употребити* с претежношћу лика са вокалом *e* мјесто јата јављају се само екавски ликови: *употреба, употребљен, употребити, употребљење, предупредити, предупређен, унапредити, унапређен, употребљавање*, гдје је *употребити*

⁷ *Правопис* из 1960. год. прописивао је само лик *пречац*, а сарајевски *Правописни приручник пречац и пријечац*.

⁸ М. Стевановић напомиње да се последња два примјера увијек јављају са *e* објашњавајући да је преовладао бесвјестан осјећај потребе за диференцирањем значења глагола *разриједити* према глаголу *разредити*, односно глагола *разрјеђивати* према *разређивати* у чијој је основи именица *ред*, гдје и није било гла-са јат (М. Стевановић, *Неки спорни јекавизми*. – Наш језик IV, 1953, 87-89.).

ти према употреба, *предупредити* према *предупређење*, а *унапредити* према *унапређење*.⁹

За разлику од, на примјер, ијекавског лика *мријестилиште* у другим крајевима штокавског ијекавског изговора гдје се умјесто једносложне замјене јата јавља двосложна, у црногорској стандардној ијекавици у употреби је само лик са вокалом *е*: *мрестилиште*.

Кратко јат иза сугласника *р* и иза сугласничке групе са сонантом *р* на крају у ијекавским говорима има замјену као у екавском – *е*. Фонетским, дакле, путем у црногорској стандардној ијекавици настали су ликови: *огрјев* и *огрјевни* за разлику од неких других ијекавских говора штокавског система гдје су аналогичном према глаголу *огријати* у употреби ликови *огрјев* и *огријев*¹⁰. Црногорска говорна и писана пракса овдје је уједначена.

6.1. По броју ликова са екавским рефлексом јата у црногорској стандардној ијекавици иза сонанта *р* стоји сугласник *л*. Иако је говорна пракса на подручју српскохрватског језика мање-више знала само за кратки рефлекс јата у ријечима:

сљедећи, усљед, посљедњи,

доста дуго је нормативно толерисано и временски одржавана вриједност с двосложним рефлексом у придјеву *слиједећи* предлогу *услијед* и именици *наслијеђе*.

Кратке ликове покушавао је да уведе у норму Јован Вуковић још 1954, међутим, нормативно су санкционисани тек Правописом 1960. и то придјев и предлог као алтернативни ликови:

слиједећи / сљедећи, услијед / усљед, а именица *наслеђе* само са кратким јатом.

У црногорској стандардној ијекавици данас су све чешће, за разлику од осталих, алтернативне варијанте с екавским рефлексом јата: *следећи, усљед, наслеђе*. Лик *услијед* не служи више као ефективна алтернативна варијанта у црногорској ијекавици, склон је ишчезавању, у експанзији је лик с вокалом *е* мјесто *је* (*усљед*).

⁹ Исп. О овоме детаљније код Б. Остојић, *Неки спорни (и)јекавизми и њихова колебања у норми српског стандардног језика*. – Ријеч I/1, Никшић, 1995, 7-39.

¹⁰ За аналошки лик *огријев* залагао се Ј. Вуковић, *Правописна правила за писање ијекавских гласовних облика*. – Сарајево 1949,78. а ликове *огрјев* и *огрјевни* прихватио је *Правопис* из 1960. г. само због „дуге правописне традиције на западном дијелу српскохрватске језичке територије, “ како рече Љ. Јонке, *Књижевни језик у теорији и пракси*. – Загреб 1965, 256.

У потпуности је у сагласности са овим и употреба именица: *озљеда* и *позљеда*. У народним говорима и у књижевном језику у Црној Гори имамо Вукове ликове глагола:

озлиједити и позлиједити

Међутим, именице се у тамошњој говореној и писаној пракси употребљавају алтернативно са кратком ијекавском замјеном јата (*озљеда* и *позљеда*) и чешће са *e* мјесто јата (*озледа* и *позледа*). И ту, заиста, у црногорској стандардној ијекавици долази до колебања при употреби наведених алтернативних ликова.

Из размјештаја алтернативних ликова *слиједећи* / *сљедећи* / *следећи* у данашњој црногорској говорној и писаној пракси види се да је реченична функција наметнула и њихову репартицију. Лик *слиједећи* је као глаголски прилог са двочланом замјеном јата (*слиједећи га*) док је краћа форма у алтернацији *сљедећи следећи* у придјевској функцији онога што слиједи што је на реду (*Ко је сљедећи следећи*).

6.2. Црногорску стандардну ијекавицу карактеришу и екавски ликови у сложеницама с прилогом:

*послије – слеподне и послератни*¹¹

7. Рефлекс јата није зависио само од сонанта испред већ и од сонанта иза. Најнестабилнији рефлекс јата је када се он налазио између сонаната, а најјачи утицај на природу његове супституције имала је ликвидација *л* у положају иза јата.

У црногорској писаној и говорној пракси у неким случајевима у конкуренцији су икавски и јекавски ликови (*ио/јео, сио/сјео*), а у другим икавски и екавски ликови (*срио/срео, врио/врео, зрио/зрео*). Икавски ликови су настали фонетски, а екавски ликови су аналошке појаве новијег поријекла.

Наши досадашњи нормативи били су недоследни у вези са признавањем дублетних ликова у радном глаголском придјеву сложених глагола. Црногорска говорна и писана пракса овдје је јединствена. Редовно су у функционисању, на примјер, не само прости глаголи: *срео/срио, врео/врио, зрео/зрио* већ и сложени: *пресрео/пресрио, сусрео/сусрио, проврео/проврио, узаврео/узаврио, преврео/преврио, презрео/презрио, сазрео/сазрио, узрео/узрио*.

О коегзистенцији и репартицији у црногорској стандардној ијекавици облика радног глаголског придјева глагола *врети* и *зрети* у зависности од функционално-семантичке вриједности, говори се као о „икав-

¹¹ Исп о овоме код Б. Остојић, *нав. дјело, 20*.

ском”⁴ рефлексу јата испред *о* у глаголској функцији радног глаголског придјева: *врио, сазрио*, а *о* екавском рефлексу јата у положају иза сонанта *р* у придјевској функцији радног глаголског придјева: *врео, сазрео*.

8. Поред наведених групација има подоста примјера који се у црногорској стандардној ијекавици јављају са, највјероватније, накалемљеним *е* из екавских говора или насталим случајном редукцијом гласа *ј*, а у неким случајевима „не може се са сигурношћу тврдити да ли је у каквој данашњој морфеми изворно постојало јат или *е*.” Такви су, на примјер, ликови: *зеница* (али само *зјена*), *првенац*, али и *првјенац*, *првијенац* и сл.¹²

Док је под утицајем великог броја именица на *–ијест* (*заповијест*, *обавијест*, *свијест*), штокавског говорног подручја, код именица *болест* накалемљена замјена јата: *болијест* – у данашњем црногорском говорном и писаном изразу у употреби је само лик са вокалом *е*: *болест*.

И поред инсистирања старије и савремене норме да се придјев *отмјен* са његовим дериватима нормативно третира са ијекавским рефлексом јата, на црногорском говорном подручју ни у говорној ни у писаној пракси није се могао никако да учврсти. У употреби је само лик са вокалом *е*: *отмен*, *отменост*.

Доста сличности са наведеним придјевом има вјештачки лик именице *дјејство* са ијекавским рефлексом јата. Прва је преузета из руског језика, друга из црквенословенског „посредством екавице.” У црногорској језичкој пракси и у овом случају, и поред утицаја лектора да усагласе писање овога лика са нормативним прописима и успоставе лик са ијекавским рефлексом секундарног јата, укоријењен је лик са вокалом *е*: *дјејство*.

Црногорска говорна и писана језичка пракса није сагласна ни са досадашњим нормативним прописима у погледу рефлекса јата у ријечима *мјезимац*, *мјезимица*, *мјезимче*. У њима је упркос норми само екавски рефлекс јата: *мезимац*, *мезимица*, *мезимче*.

9. Као што се из изложенога види већина „екавизама”⁴ у црногорској стандардној ијекавици су аутохтоне ијекавске црте. Нијесу дошли из екавског изговора већ су се развили гласовним путем. У ређим случајевима *е* је уопштено у црногорском књижевнојезичком изразу под утицајем екавског изговора, па су чак форме с вокалом *е* распрострањеније у њима од алтернативних ликова који су изворно уобичајени у црногорском књижевнојезичком изразу. Поремећене односе рефлекса *је/е* каткада је изазвала и аналогија у корист екавских ликова. Она је, на примјер, пореметила односе код именица и придјева у префиксу *пре-* и *пред-* када су се ови

¹² Исп. Б. Остојић, *Нав. дјело*, 24-25.

могли ослонити на глаголе с кратким слогом у префиксу. Аналогија је толико дјеловала да су системски (ијекавски) ликови поклекли пред аналошким (екавским), тако да би данас било у црногорском књижевнојезичком изразу право решење нормативно санкционисати само ове друге.

ЛИТЕРАТУРА

Ј. Вуковић, *Правописна правила за писање ијекавских гласовних облика*. – Сарајево 1949.

Љ. Јонке, *Књижевни језик у теорији и пракси*. – Загреб 1965.

Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник*. (1852) IV издање, Београд 1935.

Б. Остојић, *Неки спорни (и)јекавизми и њихова колебања у норми српског стандардног језика*. – Ријеч I/1, Никшић 1995, 7-13.

Б. Остојић и Д. Вујичић, *Речник (и)јекавизама српског језика*. – ЦИД, Подгорица 2000.

Правопис српскохрватскога књижевног језика. – Нови Сад – Загреб 1960.

А. Пецо, *Неки ортографско-ортоепски проблеми ијекавског изговора*. (у књизи *Стазама нашега језика*), Београд 1985.

С. Пујић, *Дистрибуција ијекавских варијација у замјени јата*. – Радови Института за језик и књижевност, Сарајево 1974, 17-39.

Ј. Силић – В. Анић, *Правописни приручник хрватскога или српскога језика*. – Загреб 1987.

Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Ћорић и М. Ковачевић, *Правопис српског језика са речником*. – Никшић – Београд 1994.

П. Сладојевић, *О рефлексу кратког јат иза р у књижевном језику јужног изговора*. – Наш језик II, св. 7-10. Београд 1959.

М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*. – Београд 1964.

Branislav OSTOJIĆ

„EKAVISMS“ OF IJEKAVIAN PRONUCIATION IN MONTENEGRIN STANDARD IJEKAVIAN

Summary

In present paper, author is defining the differences between the Montenegrin standard Ijekavian, which is more solidly connected with the folklore dialects, and the Ijekavian of other standard languages in the limits of Stokavian system, which is more solidly connected with the Vukovian standard.

The differences are defined at the levels of ekavisms presence in positions after liquids [r] and [l], systematic and analogical ekavian forms, as well as at the levels of double ekavian-ikavian stable doublets which are concurrent, frequently in the order depending on functional and semantic values.